

Türkiye’de tarım ve gıda: Mevcut durum ve öneriler

Ceyhan Temürcü

Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği

14.09.2021

ÖZET: Bu yazıda, dünyada ve Türkiye’de tarım ve gıda sistemlerinde yaşanan tarihsel değişimin bir özeti sunulmakta, büyük şirketlerin güdümündeki *endüstriyel gıda sistemi* ile aile çiftçiliğine dayalı *yerel gıda ağlarının* bir karşılaştırması yapılmakta, yerel gıda ağlarının ve insan ölçekli üretimin Türkiye’deki yeri anlatılmakta ve Türkiye’de kendine yeterli, sürdürülebilir ve adil bir tarım-gıda sistemine geçiş için yapılabileceklerle ilgili öneriler sunulmaktadır.

1. Bağlam

Türkiye’de 2000’li yıllardan bu yana hızlanan neoliberal dönüşüm, tarım ve gıda alanını küresel piyasa ekonomisine bağımlı hale getirdi. Kamucu politikaların gerilemesiyle gıda tekelleri güçlenirken birçok çiftçi üretimden koptu veya sözleşmeli üretimle kendi arazilerinde çalışan işçilere dönüştü.

2006 yılında kabul edilen Tohum Yasası, şirketlerin ve ulusötesi sermayenin tohumların üretim ve satışı üzerindeki egemenliğini güçlendirdi. 2012’de kabul edilen Büyükşehir Yasası, kırsal alanlarda yaşayan halkın tarım ve hayvancılık faaliyetlerini zorlaştırdı.

Bu süreçte, entansif hayvancılığa, monokültüre ve dışsal girdilere dayalı endüstriyel tarım teşvik edilirken, krizlere karşı dayanıklı ve sosyal yönden daha adil olan insan ölçekli aile çiftçiliği geriledi. Bu sistemsel değişim Türkiye’de tarımı her düzeyde dışarıya bağımlı ve kırılgan hale getirdi. Üreticilere doğrudan satış imkanları sağlayan yerel pazarlar ve üretici pazarları (yerek työmetimle in yetki ve sorumluluğu olmasına rağmen) desteklenmedi. Üreticiler giderek daha ağır şekilde borçlandı. Türkiye’ye dayatılan kimyasal tarım doktrini ve endüstriyel gıda modeli ekonomik bağımlılık ve sosyal hasar yaratmakla kalmayıp tarım alanlarına ve ekosistemlere de büyük zararlar verdi. Tarımsal zehir kalıntısı riskleri olan ve besleyicilik değeri düşen gıdalar halk sağlığını tehlikeye attı.

Covid 19 krizi, özellikle de başlarında yaşanan gıdaya erişim zorlukları bize, endüstriyel gıda sisteminin ne kadar kırılgan olduğunu gösterdi. Tarımda ve genel olarak gıda üretiminde dışsal girdilere bağımlılığın riskleri yerel, bölgesel ve ülke düzeyinde açık şekilde görüldü. Küresel iklim kriziyle bağlantılı olarak ağır şekilde

yaşamaya başladığımız kuraklık, yangın ve sel gibi aşırı hava olaylarının artışıyla beraber toplumda kaygılar daha da arttı.

Ancak toplumun birçok kesimi hâlâ, mevcut sorun ve kırılganlıkların sistemik nedeni olan endüstriyel tarım sisteminin desteklenmesini savunuyor. Küresel sermaye gruplarının denetimindeki girdi, teknoloji ve patentlere bağımlı 'yüksek teknoloji' tarım yatırımları ve büyük tarım işletmeleri işletme modelleri ve kitlesel, uzun tedarik zincirleri hâlâ çözüm yolları olarak sunuluyor. Kârlılığı birincil amaç edinmiş olan büyük ölçekli endüstriyel gıda sisteminin aktörleri kamu kaynaklarından yatırım ve destek talep ediyor, lobi güçlerini kullanarak karar vericileri baskı altında tutuyorlar. Pek çok sektörden yatırımcı tarım alanına yöneliyor ve uluslararası sermayeye eklenmeye çalışıyor.

Türkiye'deki bu resim küresel ölçekteki gelişmelerden ayrı değerlendirilemez. Dünya genelinde tohum, tarım zehirleri, tarım ekipmanları, bilgi teknolojileri ve hatta finans sektörlerinde yer alan şirketler eşi görülmemiş bir birleşme dalgası içinde kartelleşiyorlar. Uluslararası kuruluşları da yanlarına alarak ulusal hükümetler üzerinde büyük bir lobi ve baskı gücü oluşturuyor, ulusal politikaları kendi çıkarları doğrultusunda dar gündemlere hapsediyorlar. Büyük veri ve yapay zeka gibi bilgi teknolojisi alanlarında faaliyet gösteren sermaye grupları, hızla endüstriyel tarım sisteminin temel bileşenlerine dönüşüyorlar. Şirket birleşmeleri, kartelleşme ve tekelleşme eğilimleri bu alanları da kapsayacak şekilde hız kazanıyor. Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışmanlık Grubu (CGIAR) içinde giderek daha etkin hale gelen sermaye gruplarının uluslararası kuruluşlar ve ulusal hükümetler üzerindeki baskı gücü kaygı verici şekilde artıyor. 2021 Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Sistemleri Zirvesi'nin gündemi ve tasarımı, eşi görülmemiş oranda büyük tarım şirketlerinin isteklerini yansıtıyor.

Bu genel bağlamda Türkiye'de endüstriyel şirket tarımını teşvik eden, dayanıklı köylü tarımını ve yerek gıda ağlarını marjinalize eden politika ve uygulamalar ne yazık ki hız kazanıyor. İnsan ölçekli üretim ve doğrudan satışa yönelik kolaylaştırıcı mevzuat yetersiz kalıyor. Özellikle büyükşehirlerde önemli yetkileri olan yerel yönetimler de, küçük üreticilerin desteklenmesinde ve onlara aracısız satış imkanlarının sağlanmasında çoğunlukla duyarsız veya yetersiz kalıyorlar.

Hem çevresel sorunlara, hem de işsizlik ve yoksulluk gibi sosyoekonomik sorunlara düşük bütçelerle etkin çözümler sunan **agroekolojik gıda sistemleri** ve **yerel gıda ağları** konusunda ise toplum genelinde ve özellikle karar alıcılarda ciddi bir bilgi ve irade eksikliği bulunuyor.

2. Temel bilgiler: Endüstriyel gıda sistemi ve yerel gıda ağları

Bu yazıda **tarım** ifadesi, hayvancılığı da kapsayacak şekilde, toprağa ve doğal kaynaklara dayalı üretim faaliyetleri anlamında kullanılmaktadır. Bir toplumun en temel yaşamsal ve ekonomik faaliyetlerinden biri olmanın ötesinde ekolojik, sosyal, kültürel ve halk sağlığıyla ilgili yönler içerir.

Aile çiftçiliği veya **küçük ölçekli (insan ölçekli) çiftçilik** ifadelerinde **çiftçi** terimi geniş bir anlamda; geçimini bütünüyle veya kısmen tarımla; bitkisel veya/veya hayvansal gıda üretim faaliyetleriyle karşılayan kişiler anlamında kullanılmaktadır. Bu faaliyetler tahıl, bakliyat sebze ve meyve üretimini, büyükbaş veya küçükbaş hayvancılığı, kanatlı yetiştiriciliğini, arıcılığı, işlenmiş ürün üretimini ve benzeri alanları kapsar. **Gıda sistemi** ifadesi ise yiyeceklerin tarladan sofraya kadarki aşamaların tümünü (birincil üretim, ürün işleme, nakliye, pazarlama, tüketim, geri dönüşüm) kapsar.

Endüstriyel gıda sistemi ifadesi ile şirketler eliyle yürütülen büyük ölçekli üretim ve tedarik yapıları kast edilmektedir. Genellikle monokültüre dayalı, sözleşmeli ve konvansiyonel (sentetik kimyasallara dayalı) tarım faaliyetlerini, entansif hayvancılığı ve yaygın, kitlesel dağıtım zincirlerini içerir. Günümüzde endüstriyel gıda sistemi neoliberal piyasa ekonomisiyle bütünleşmiş ve **kapitalist gıda sistemi** ile eş anlamlı hale gelmiştir.

Endüstriyel gıda sistemin yerini almaya çalıştığı **yerel gıda ağları** ise daha sürdürülebilir ve dayanıklı üretim ve tedarik yapılarını içerir. Temel bileşenleri **insan ölçekli çiftçilik** (küçük ölçekli aile çiftçiliği, köylü tarımı) ve **kısa tedarik zincirleridir** (yerel pazarlar). Arazi büyüklüğü, hayvan sayısı gibi ölçütler üretim kalemlerine ve yerel koşullara göre değişkenlik gösterdiği için, küçük ölçekli üretim için temel ölçüt olarak genellikle, *üretim biriminin ihtiyaç duyduğu işgücünü ağırlıklı olarak kendi içinden sağlaması* kabul edilir.

Genel kanının tersine dünyada ve Türkiye’de gıda üretiminin hala çok büyük bir kısmı küçük ölçekli aile çiftçiliğinden gelmekte ve bu üretim-tedarik sistemleri toplumların gıda güvencesi için en önemli unsur olmaya devam etmektedir (bkz Bölüm 2.3).

Küçük ölçekli, daha doğru bir ifadeyle insan ölçekli üretim için kullanılan genel ölçütlerden biri de, üretim biriminin piyasa ekonomisinden, dolayısıyla büyük sermayeden bağımsızlık derecesidir. Tarihsel süreçte kapitalist tarım ve gıda sistemleri her zaman yerel gıda ağlarının yerini almaya yönelmiştir. Bu konu siyaset literatüründe daha çok ‘köylülüğün tasfiyesi’ tezi çevresinde tartışılmıştır. Günümüzde birçok ülkede ve Türkiye’de kapitalist tarım ve köylü tarımı birçok noktada iç içe geçmiş olsa da, bu ayrım geleceğin politikaları için temel bir öneme sahip olma niteliğini sürdürmektedir.

3. Dünyada Tarımın Tarihsel Seyri

Yaklaşık 10.000 yıl önce Neolitik Devrim ile birlikte insanlar giderek artan oranda avcı-toplayıcı yaşam biçiminden bitkisel ve hayvansal gıda yetiştirmeye geçmişlerdir. Tarım faaliyetleri kimi yer ve zamanlarda toplulukların özerk faaliyeti olarak, kimi yer ve zamanlarda ise merkezi güçlerin denetiminde gerçekleşmiştir.

Bugün bütün dünyaya yayılmış olan kapitalist tarım ve gıda sistemini önceleyen temel gelişmelerden biri, İngiltere’de 15. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan “toprak çevirme” hareketleridir. Bu süreçte soylular, hayvanlar için geniş otlaklar oluşturmak amacıyla köylülerin ortak arazi paylarına el koymuş, evlerini yıkmış,

köyler boşalmış, kentlerde yoksul kitleler artmış ve ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. 17. yüzyılda ise, bu defa ekim alanları açmak için toprak çevirmeler yaşanmıştır.

18 ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa'da sanayi kapitalizmi gelişmiş, serbest piyasa sistemi güçlenmiştir. Köylüler giderek işçilere dönüşmüş, toprak giderek metalaşmıştır. Artan işçi nüfusunun beslenmesi ve sanayi hammadde girdilerinin karşılanması için sermaye daha fazla tarımsal üretime ihtiyaç duymuş, bu da yine ücretli işgücüne, yani emek sömürüsüne dayalı büyük ölçekli tarım faaliyetlerini artırmıştır. Sömürge ülkelerinde kurulan büyük plantasyonlarla bu yeni üretim sistemi dış ülkelere de yayılmaya başlamıştır. İşgal edilen bölgelerde köylülerin arazileri gasp edilmiş, köylüler ya tarım işçilerine veya kölelere dönüştürülmüştür. Kapitalist rekabetin gıda fiyatlarını ucuzlatması, sendikaların dahi gıda sisteminin ticarileşmesine destek olmasına yol açmış; zaman içinde köylülük eski çağlara ait, tasfiye edilmesi gereken bir kültür ve yaşam biçimi olarak küçümsenmeye başlanmıştır.

Dünya genelinde, başta 1929 dünya ekonomik krizi sonrası olmak üzere belirli dönemlerde devletçi ve korumacı tarım politikaları ağırlık kazanmış olmakla birlikte, 20. yüzyıl genel olarak tarımda kapitalizmin gelişimine tanıklık etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde "yeşil devrim" olarak kabul edilen bir dizi gelişmeyle küresel bir dönüşüm yaşanmıştır. Yoğun dış girdilerle yüksek verim sağlayan modern ıslah ürünü tohumlar, fosil yakıtlarla çalışan yeni tarım makineleri, tarımsal zararlılara ve yabancı otlara karşı geliştirilen zehirler, kimyasal gübreler ve yeni sulama teknikleri gibi yenilikler bu dönemde yaygınlaşmıştır. 1950-1970 yılları arasında A.B.D. ve pek çok sanayileşmiş ülkede gıda üretiminde önemli üretim artışlarının sağlandığı bu döneme "birinci yeşil devrim", 1967 ve sonrasında diğer ülkelere yayılan uygulamalara ise "ikinci yeşil devrim" dönemi denmiştir. 1960-1980 dönemi ise bir yandan tarımda şirketlerin gücünün arttığı, diğer yandan da devletlerin ulusal ekonomilerini koruma güdüsüyle tarımsal üretime yaygın destekler sağladığı bir dönem olmuştur.

1980 sonrası dünya genelinde yaygınlaşan neoliberal politikalar tarımda kapitalist dönüşümü hızlandırmıştır. 1971'de kurulan Uluslararası Tarım Araştırmaları Danışma Grubu (CGIAR) bu süreçte önemli bir aktör olmuştur. 1980 ve 1990'larda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın da yönlendirmesi ile, dünya genelinde "yapısal düzenlemeler" yapılmış, tarım ve gıda alanındaki kamu kuruluşları özelleştirilmiş ve kamunun üreticilere desteği azaltılmıştır.

1986'dan 1993'e kadar süren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde yürütülen uluslararası görüşmelerin sonunda, 1994'te imzalanan Uruguay Turu Tarım Anlaşması ile, tarımın dünya çapında kapitalist dönüşümünün hukuki altyapısı sağlanmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'nün de kurulmasıyla sonuçlanan bu süreç, uluslararası düzlemde yeni bir ticaret rejimini ve buna bağlı olarak büyük şirketlerin hegemonyasında olan yeni bir küresel gıda rejimini ortaya çıkarmıştır.

21. yüzyılda, tarım ve gıda alanlarındaki hakimiyetini artıran büyük sermayenin finansal ve siyasal gücüyle biyoteknolojide gelişmeler yaşanmış, genetik materyaller mülkiyet ve patent konusu olmaya başlanmıştır. Mutasyon ıslahı ve gen transferi (GDO) gibi teknikler için şirketlere büyük kamu kaynakları sağlanmış, aynı

zamanda tohum, tarım ekipmanları ve pestisit şirketleri pazarlarını giderek genişletmiştir.

Yakın dönemde ise büyük veri, yapay zeka ve bilgi platformları gibi, bilgi teknolojisi alanlarında faaliyet gösteren sermaye grupları endüstriyel tarım sisteminin bileşenlerine dönüşmeye başlamış, şirket birleşmeleri, kartelleşme ve tekelleşme eğilimleri, bu sektörleri de kapsayacak şekilde hız kazanmıştır. Her durumda kârlılığı önceleyen, sosyal ve ekolojik kırılğanlıkları ikinci planda tutan bu sermaye gruplarının, uluslararası kuruluşlar ve ulusal hükümetler üzerindeki yönlendirme gücü kaygı verici şekilde artmaktadır.

4. Türkiye’de tarımın tarihsel sürecinin ana hatları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 13 milyon civarındaki nüfusun %90'ı kırsal alanda yaşıyor ve geçimini tarımdan sağlıyordu. 1923 yılındaki ilk tarım beyannamesinde aşar vergisinin ıslahı, Ziraat Bankası'nın çiftçileri daha fazla desteklemesi, tarım makineleri ithali, hayvan ıslahı ve hayvan sayısını artırmakla ilgili önlemler vardı. İzleyen dönemde aşar vergisi kaldırıldı ve tarımda özel mülkiyet hakkı tanındı. 1929 Dünya ekonomik krizi sonrası yükselen devletçi politikalar kapsamında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması ve tarım teşkilatının yaygın örgütlenmesiyle kayda değer üretim artışları sağlandı. 1940-1954 arasında Köy Enstitüleri ile, kırsal nüfusa yönelik çok yönlü uygulamalı eğitimler yürütüldü, ancak bu girişim devam etmedi. İkinci Dünya Savaşı sonrası, 1948-1953 arasında A.B.D. tarafından sağlanan Marshall yardımıyla traktör sayısı arttı, işlenen alanlar genişledi ve tarımsal krediler artırıldı. 1960 sonrasındaki planlı ekonomi döneminde, Devlet Planlama Teşkilatı'nın beşer yıllık kalkınma planları doğrultusunda entansif ve endüstriyel tarım yatırımları arttı. 1968-1978 arası dönem ulusal ekonomide zorlukların yaşandığı, sanayi yatırımlarına ağırlık verilen ve dış kaynaklara bağımlılığın arttığı bir dönem oldu. 1973 yılında Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarıldı ancak uygulamada kayda değer bir sonuç alınamadı.

Küresel neoliberal dönüşümün Türkiye'deki yansıması olan 24 Ocak 1980 kararları ile IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları kabul edildi. 5 Nisan 1994'te IMF'ye verilen taahhütler, 26 Ocak 1995'te Uruguay Turu Tarım Anlaşması'nın TBMM'de onayı, 10 Ocak 1996'da kabul edilen Gümrük Birliği Antlaşması gibi gelişmeler Türkiye tarımının uluslararası neoliberal ticaret rejimi doğrultusunda yeniden şekillenmesini hızlandırdı. Bu sürecin sonuçları arasında gümrük tarifelerinin düşürülmesi, üretim desteklemelerin azaltılması, fiyat oluşumunun piyasaya bırakılması, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, tarım ürünlerinde bazı ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, süt ürünleri, et ve et ürünlerinin ithaline başlanması sayılabilir. 9 Aralık 1999'da IMF'ye verilen niyet mektubunda ve 10 Mart 2000'de Dünya Bankası'na verilen kalkınma politikası mektuplarındaki yer alan taahhütler doğrultusunda, tarım ürünleri fiyatları dünya fiyatları seviyesine çekildi, fiili üretim yerine arazi mülkiyetini esas alan Doğrudan Gelir Desteği sistemine geçildi, gübre ve kredi sübvansiyonlarına son verildi, tarım kooperatiflerine sağlanan kolaylıklar kaldırıldı ve tarımsal KİT'ler özelleştirildi. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye’de tarımsal üretim geriledi, gıdada ithalat arttı, kırsal kesim iyice yoksullaştı ve kentlere göç hızlandı. 25 Nisan 2006 tarihli Tarım

Kanunu'nun getirdiği destekleme değişiklikleri ve AB'nin IPARD programının destekleri ise genel olarak küçük üreticilere değil, büyük tarım işletmelerine yöneldi. Yine 2006'da çıkan, tohum şirketlerinin yararına hükümler içeren Tohum Yasası yerel tohum ve tohumlukların satışıyla ilgili kısıtlamalar getirdi. 2012 yılında çıkan Büyükşehir Yasası ile birçok köyün mahalleye dönüştürülmesi de kırsal alanlardaki üretim faaliyetlerini olumsuz yönde etkiledi.

5. Türkiye tarımıyla ilgili bazı güncel veriler

Türkiye'de tarım ve gıda sisteminin piyasa ekonomisinin, dolayısıyla uluslararası sermayenin cenderesine sokan uygulamalar sonucunda ortaya çıkan bazı veriler aşağıda listelenmiştir:

- GSYİH içinde tarımın payı 1970'lerin başında yüzde 30'larda, 2000'de yüzde 10 civarında iken 2018 yılı itibarıyla yüzde 6'ya kadar gerilemiştir.
- 1970'lerde nüfusun yüzde 60'ı kırsal alanlarda yaşarken. 2019'da bu oran yüzde 10'un altına düşmüştür.
- 1970'lerden 2019'a kadar tarımsal istihdamın toplam istihdama oranı yüzde 65'ten yüzde 7'ye düşmüştür.
- 1990'ların başında 42 milyon hektar olan tarım alanı 2018'de 38 milyon hektara gerilemiştir. Çok yıllık bitkiler dahil toplam işlenen tarım alanı 2001'de 26 milyon 350 bin hektar iken, 2018'de 23 milyon 185 bin hektara düşmüştür.
- Aynı dönemde, Çiftçi Kayıt Sistemi'nde kayıtlı olan çiftçi sayısı 600 bin azalarak 2,7 milyondan 2,1 milyon seviyelerine gelmiştir.
- 2005 yılında tarım kesiminin bankalara borcu 4,3 milyar dolarken, 2021'de 17 milyar dolara çıkmış, yani çiftçinin bankalara borcu 16 yılda 4 kattan fazla artmıştır.
- 1980-89 arasındaki 10 yıllık dönemde Türkiye tarım ürünleri dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama olarak yüzde 375 iken, son 10 yıllık dönemde bu oran yüzde 100 seviyesine düşmüştür.

(Verilerin kaynakları için bkz. "Kaynaklar" bölümü)

6. Aile çiftçiliği ve agroekolojinin Türkiye için önemi

Aile çiftçiliği ('küçük ölçekli çiftçilik', daha doğru bir deyimle 'insan ölçekli çiftçilik') bütün dünyada gıda sistemlerinin en temel bileşenidir. Dünya Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) 2019 rakamları dünyayı hala aile çiftliklerinin beslediğini ortaya koymaktadır: Dünyadaki çiftliklerin %90'dan fazlası bireylerin veya ailelerindir ve bunlar büyük ölçüde aile işgücüne dayalıdır. Aile çiftlikleri toplam çiftlik arazisinin %70 ila %80'idir ve dünyanın besinin yaklaşık %80'ini üretirler.

FAO'ya göre aile çiftçiliği sosyal adaleti teşvik eder, kültürel kimlikleri besler ve kırsal alanları ekonomik olarak güçlendirir. Bu stratejik öneminden dolayı Birleşmiş Milletler 2019-2028 arasını "Aile Çiftçiliği On Yılı" ilan etmiştir.

ETC Group'un "Bizi Kim Doyuracak?" raporuna göre, endüstriyel gıda sistemi dünya genelinde tarım arazilerinin %75'inden fazlasını, tarımsal suyun %80 kadarını, fosil yakıtların da %90 kadarını kullanırken, dünyadaki insanların %30'undan daha azına yiyecek sağlamaktadır. Oysa "köylü gıda ağı"nu oluşturan küçük ölçekli aile çiftçiliği dünya genelinde tarımsal kaynakların %25'inden daha azını kullanarak dünya nüfusunun %70'inden fazlasını beslemektedir.

Endüstriyel gıda sistemi küçük ölçekli, yerel, geleneksel bilgilerden beslenen tarımsal faaliyetleri zaman içinde geriletmiş olsa da, gerek liberal gerekse sosyalist çevrelerde geniş kabul gören, kapitalist tarımın köylülüğü bütünüyle tasfiye edeceği beklentisi gerçekleşmemiştir. İleri derecede sanayileşmiş bazı ülkeler dışında insan ölçekli aile çiftçiliği direnmeye devam etmiş, hatta dünya genelinde bir yeniden köylüleşme hareketinden söz edilir olmuştur (örneğin, van der Ploeg 2008) . Büyük sermayenin giderek merkezileştiği ve küresel sömürü gücünü artırdığı, aynı zamanda gezegenin ekolojik sınırların zorlanmaya başladığı günümüz bağlamında, köylü tarzı üretim ve yerel gıda ağları yerel topluluklar, ülkeler ve gezegen ölçeğinde yepyeni bir perspektif ve etkin çözümler sunmaktadır.

İnsan ölçekli çiftçilik, doğrudan satış kanalları (yerel pazarlar) ile desteklendiğinde **agroekolojik bir gıda sisteminin** oluşmasına imkan verir. **Agroekoloji**, gıda üretim, tedarik ve tüketim süreçlerinin ekolojik açıdan duyarlı, ekonomik açıdan uygulanabilir ve sosyal açıdan adil olacak biçimde dengelenmesini hedefleyen bir ilkeler ve uygulamalar bütünüdür. BM Özel Raportörü Olivier De Schutter'in bilimsel verilere dayalı "Agroekoloji ve Gıda Hakkı" raporu (2011), 57 gelişmekte olan ülkede yapılan agroekolojik projelerde ortalama %80'lik verim artışı olduğunu tespit etmiş ve yeterince desteklenirse agroekolojik yöntemlerin gıda üretimini 10 yıl içinde ikiye katlayabileceğini, iklim değişikliğinin yavaşlatabileceğini ve kırsal yoksulluğu azaltabileceğini ortaya koymuştur. Bu raporda yer alan şu tespit çarpıcıdır: "Büyük ekim alanlarıyla, endüstriyel çiftliklerle açlık sorununu durduramayacağız. Çözüm, küçük ölçekli çiftçilerin bilgi ve deneylerini desteklemekte ve küçük çiftçilerin gelirlerini artırarak kırsal kalkınmaya katkı vermekte yatmaktadır."

Bir araştırma kuruluşu olan IDDRI'nin (<https://www.iddri.org>) 2014'te başlayan "Ten Years for Agroecology in Europe" senaryosuna göre 2050 yılında agroekolojik uygulamalara geçmiş bir Avrupa 530 milyon Avrupalıyı sürdürülebilir bir şekilde besleyebilir, Avrupa'nın küresel ekolojik ayak izini düşürür, tarımsal sera gazı emisyonlarını %40 azaltır ve biyoçeşitliliğin onarımına ve doğal kaynakların korunmasına katkı verir.

Türkiye'de küçük aile çiftçiliğiyle ilgili temel verilere baktığımızda; TÜİK'in 2014 verilerine göre Türkiye'de toplam tarım arazilerinin %65'inden fazlası 5 hektar ile 49 hektar arasında yer alan çiftliklere aittir. Tarım işletmelerinin ortalama büyüklüğü 6,8 hektardır. Faal olarak tarımsal üretim yapılan arazi büyüklüğünün ortalaması tahmini olarak 9,1 hektardır (Kredi Kayıt Bürosu, 2019). 2019 ÇKS verilerine göre toplam çiftlik sayısı 2.350.000'dür. 20 dekardan küçük olan çiftlik sayısı 850.000'dir. Bu üretim birimlerinin her birinin ortalama 5 kişiden oluştuğu tahminiyle, **Türkiye'de toplam 4.250.000 kişinin 20 dönümden küçük arazilerdeki üretimle geçindiği veya geçimine katkı sağladığı öngörülebilir.**

Bu rakamlar, on yıllardır sürdürülen ve büyük şirket tarımını özendiren politika ve uygulamalara rağmen, Türkiye’de aile çiftliğinin/insan ölçekli üretimin hâlâ gıda sisteminin en önemli bileşeni olduğunu ortaya koymaktadır. Bu üretim tarzını zorluklara rağmen sürdürmekte olan nüfus, Türkiye’de tarım ve gıda sistemlerinin her ölçekte bağımsızlığı için kritik öneme sahiptir. Türkiye’de aile çiftliğinin desteklenmesi ve aracısız tedarik ağlarının, yerel pazarların güçlenmesi şehirlerdeki nüfusun güvenilir gıda ihtiyacına cevap vereceği gibi, kırsaldaki nüfusun sosyal, ekonomik ve kültürel olarak güçlenmesine de imkan verecektir. Yenilikçi agroekoloji uygulamaları ve yaygın erişilebilir teknolojilerin desteklenmesiyle, böyle bir üretim ve tedarik sistemi değişken koşullara karşı dayanıklı üretim sistemleri oluşturacak; içinde bulunduğumuz pandemi krizi ve iklim krizinin yanında, muhtemel ekonomik, sosyal ve siyasal krizler karşısında gıda güvencemizin anahtarı olacaktır.

7. Tarım ve gıda alanında politika önerileri

- Büyük sermaye gruplarının denetimindeki girdilere, pahalı ‘yüksek’ teknolojilere ve kimyasal tarım doktrinine dayalı endüstriyel tarım modeli terk edilmelidir. Siyasal gücü giderek merkezileşen büyük uluslararası şirketlere tevdi eden endüstriyel gıda sistemi içinde ‘yerli ve milli’ bir başarı elde etmek mümkün değildir.
- Yaşadığımız krizler döneminde dayanıklı ve bağımsız bir gıda sistemi, ancak yerel ve yenilenebilir girdilere ve doğa-dostu yöntemlere dayalı, “yüksek” değil “geniş” teknolojiler içeren, yerel pazarlar ve kısa tedarik zincirleriyle desteklenen insan ölçekli üretimin yaygınlaşması ile mümkündür. Diğer bir deyişle, girdilerinin temininde ve ürünlerinin satışında piyasa ekonomisine ve büyük sermayeye bağımlı olmayan yaygın küçük işletmeler, tarım ve gıdada küresel sermayenin hegemonyasından kurtulmanın en önemli unsurudur.
- Agroekolojik, yani düşük dış girdili, sürdürülebilir, doğa ile uyumlu, onarıcı üretim sistemleri teşvik edilmeli, bu konuda üreticiler için yaygın eğitimler ve destekler sağlanmalıdır. Yerel ve yerele uygun çeşitler teşvik edilmeli, bitkisel ve hayvansal üretimin bir arada yapıldığı çoklu üretim modelleri yaygınlaşmalıdır.
- Bu geçişin anahtarı yerel pazarların güçlendirilmesi ve doğrudan satış imkanlarının artırılmasıdır. Buna yönelik olarak, mevcut mevzuatta dağınık halde olan küçük üretici muafiyetlerini radikal şekilde geliştiren, muafiyetler için maksimum limitleri belirleyen açık bir mevzuat oluşturulmalıdır.
- Her düzeydeki yerel yönetimlerin yasal sorumluluğu olan üretici pazarlarının yaygın şekilde açılması sağlanmalıdır.
- Yerinden/çiftlikten satış, topluluk destekli tarım, restoran ve işletmelere doğrudan satış ve internetten satış imkanları geliştirilmeli, bu alanlarda küçük üretici muafiyetleri tanımlanmalıdır.
- Kamu kuruluşlarının küçük üreticilerden doğrudan gıda tedarik etmesi için programlar oluşturulmalıdır.

- İşlenmiş ürünler aile çiftçiliğinde hem kültürel hem de ekonomik açıdan kritik önemdedir. Mevzuat ve uygulamalar işlenmiş ürünlerin üretimi ve satışıyla ilgili kolaylaştırıcı olmalıdır.
- Kooperatiflerin tamamen şirket mevzuatına tabi olduğu, mali ve bürokratik yüklerinin ağır olduğu, muafiyet ve desteklerinin yetersiz olduğu mevcut durumda kooperatifleşme, tarım ve gıdada şirketleşme sürecinin bir basamağı haline gelmektedir. Kooperatiflerin bir çözüm aracı olabilmesi için öncelikle kooperatiflere yönelik esaslı muafiyet ve desteklerin tanımlanması gerekir.
- Aracısız satışı kolaylaştıran, küçük üretici muafiyetlerini koruyan ve üreticilerin sosyal görünürlüğüne sağlayan lojistik kooperatifi modelleri geliştirilmelidir.
- Ekolojik dengeyi ve hidrolojik döngüleri koruyan sulama planlamaları yapılmalıdır. Olumsuz ekolojik etkileri olan ve uzun vadede verimsiz olan büyük barajlar yerine yeraltı barajları yapılmalı ve yerel ölçekte yağmur sularının arazilerinde emilmesini sağlayan teknikler teşvik edilmelidir.
- Planlamada aşırı merkezîyetçilik ve geniş ölçekli kısıtlamalar yerine, üreticilerin kendi özgün (mikro) koşullarında ürün desenlerini geliştirmesine imkan verilmelidir.
- Üretimi dışsal girdilere bağımlı hale getiren GDO teknolojisine, mutasyon ıslahına ve hibrit tohumlara izin verilmemeli, katılımcı ıslah programları başlatılmalıdır.
- GDO ve mutasyon ıslahına üretilmiş girdiler içeren hayvan yemlerinin ithalatı ve kullanımı yasaklanmalı, yerel koşullara uygun yem bitkilerinin üretimi teşvik edilmelidir.
- Endüstriyel, entansif hayvancılık yerine açık alanlarda yapılan hayvancılık teşvik edilmelidir. Meralar korunmalı, dönüşümlü otlatma teknikleri ve onarıcı uygulamalar teşvik edilmelidir.
- Yerel meyve ve sebze çeşitleri korunmalı ve çoğaltılmalıdır. Yerel gıda sistemlerinin geliştirilmesi ve üretici pazarları yoluyla yerel çeşitlere olan talep artırılmalıdır.
- Organik tarım sertifikasyon süreçleri kamu tarafından yürütülmeli, sertifikalar küçük üreticilerin de kolay erişebileceği hale getirilmelidir.
- Tüketicilerin de sorumluluk aldığı topluluk destekli tarım (TDT) ve katılımcı güvence sistemi (KGS) modelleri teşvik edilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.
- Tarım Bakanlığı personeline yönelik agroekoloji eğitim programları oluşturulmalı ve etkin eğitimler düzenlenmelidir.
- İlçe Tarım Müdürlükleri'nin küçük ölçekli üretimle ilgili destek kapasiteleri artırılmalı ve yetkileri güçlendirilmelidir.

- İnsan ölçekli, yerel koşullara uygun ve doğayla uyumlu teknolojilerin ve endüstrilerin geliştirilmesi teşvik edilmelidir.

Kaynaklar

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, 2021 Mart ayı raporu.

de Schutter, Oliver (2011). "Agroecology and the Right to Food", Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin 16. oturumunda sunulmuş olan rapor. [A/HRC/16/49], 8 Mart 2011.

Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Agroekoloji bilgi sayfaları:
<http://www.fao.org/agroecology/en/>

Greenpeace Akdeniz. (2019). Türkiye'nin Gıda ve Tarım Sistemi: İstanbul'un Gıda ve Tedarik Zinciri.

IDDRİ, "Ten Years for Agroecology in Europe" senaryosu. (<https://www.iddri.org>)

ETC Group (2017), Who Will Feed Us? The Peasant Food Web vs. the Industrial Food Chain. Türkçesi: Bizi Kim Doyuracak?, Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği: <https://www.dortmevsimekoloji.org/wp-content/uploads/2020/07/Bizi-Kim-Doyuracak-ETC-2017-Turkce.pdf>

Tarım ve Orman Bakanlığı (2018) Bitkisel Üretim Verileri.

Tarım ve Orman Bakanlığı (2019) Çifti Kayıt Sistemi Verileri.

TÜİK (2019a). İşgücü İstatistikleri. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

TÜİK (2019b). Bitkisel Üretim İstatistikleri, Tarım Alanları.
http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

TÜİK (2019e) Bölgesel İstatistikleri.
<https://biruni.tuik.gov.tr/tr/bolgeselististik/anaSayfa.do>

TÜİK (2019e). Dış Ticaret İstatistikleri. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

van der Ploeg, J. D. (2008) The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization. London, Sterling, Earthscan.